

GIZARTIZTI

OGIBIDE edo LANGINTZAK

Bizi-modua aurrera ateratzeko ogibideak auek ziran: Eiztari, Artzai eta Unai, Nekazari, Olagizon, Buztinlari, Ikaskin, Arrantzale eta Merkatari. Langintza auekin batera, oien Arauak eta Euskal Fueroa ikusiko degu. Eraskin bezela beste auek aztertuko ditugu: Zerga edo Petxak, Auzo-lurrak edo erri-lurrak (mailloak), Kofradiak, "Comunero" zeritzan Mogimendua eta, azkenik, Euskal Kontsul-etxeak.

Baskoniak, Erromatarren lagun zalarik, Enperadoreen begirunea izan zuan berekin. Bere semeeri Caracalla'k erromatar uritasuna edo erritasuna eskeiñi zien guztientzat 212'an. Erromatarrekin pakean bizi izan baziran ere, beste era batera gertatu zan franko eta bisigodoekin: burrukak neurrigabeak.

Mairuak Iberian sartu ondoren erresuma bat sortu zan Iruñaren ingumari guztian. Gerora erregetza orretan sartu ziran, beuren borondatez eta askatasun osoz Araba, Gipuzkoa, Errioxa, Lapurdi, Xubero eta Iaca. Geroago batuko zan Bearn'eko aldea ere. "Euskal-erresuma" deitzen dio Menéndez Pidal'ek; mairuak, berriz, "Al-Bascunich".

Bizkaiak alde egin zion Nafarroari 1179'an. Gerora beste-oren-beste egingo zioten ondorengo probintzia guztiak; gelditu zan bakar-bakarrik. Ori asko ez dala, 1.512'an Fernando Erregeak, maltzurkeriz eta indarrez, askatasuna kenduko dio Nafar Erresumari. Alaz ere, bai Nafarroak eta bai beste probintziak ba zuten ainbesteko libertatea. Esatekoa da Gipuzkoak eta Bizkaiak, batez ere bi probintzi euskaldun auek, izan zuten demokrazia, European, Frantziako Erreboluzio aurretik, esagutzen ez zan bezelakoa.

Gure etxe-barneko eztabaidak ezagutzera beartuak gaude, ordea. Asiera emateko esan dezagun Aro-Erdia beteko dutela gure Aide nagusien arteko burrukak. Baztar guztiak bete zituzten indarkeriz. Edonun jauntxoan jauntxokeriak. Auen ondoren, eta bear bada auen aurka, sortu zan beste gizarte berri bat. Etxe bakarretik erri-bilduera pasako gera, eta erri-bildu bakanendik, bat-batera, uri-arteko bizi-modu berrira. Baso eta oianetan sakabanaturik bizi ziran euskalduneri erri-bildu auek, billak, beren babesera eskeintzen zieten. Sustraietatik berri dan Erria sortzen, da erri-bildu auetan oiñarriturik.

Naiko denbora aurretik zala, Iaca'n Santxo Ramirez erregeak jarri zitun, beuren fuero bereziekin, estranjeriatik ekarrirako gizasemeak. 1090'an berdiñ jokatzen du Estella'n (Lizarra) ere. Fuero bereizien babesera langille, merkatari eta ostalarik datoz. Geroago fuero ori baztarretan zabalduko da; baita Gipuzkoara iritxi ere, Logroño'ko fueroekin batera, eta bien artean Euskalerrri osoa estaliko dute. Erri-bilduak auzoz osatzen dira, "burgoz", alegia. Eta langintza bakoitzak izango du bere kalea: Cordelería, Zapatería, Calderería, Carnicería, Cinturería eta abar. Erriko auzo auek laister dira alkarren-arteko burrukan. Nabarrerria zan euskaldunen auzoa Iruñan eta kanpotik etorritako fuerodunenak ziran San Zernin eta San Nikolas auzoak. Euskaldunak bestean aurka ikusten ditugu. Estella'n berdiñ-berdiñ: San Juan auzoko euskaldunak, San Martin kanpotar fuerodunen aurka. Auzoak alkarren aurka eta nekazariengandik bereizi. "Cercas Altas" zeritzan

Gazteiz'ko arri-esia zan-XIII'aren asieran-auzoen eta nekazarien arteko muga. Gaurdaino eldu da "Cercas Bajas" deritzan kalea Gazteiz'en.

Erri-bildutik at egon oi ziran burni-olak, gatzagak (salinas), arrobiak, loiola-tor- nuak, eulearen tramankuluak eta abar. (Hasparren'en, bertan, lareun eule zeu- den). Barandiaran'ek diozkunez "bere bizimodua euskaldunek, Europa'ko beste Erriek bezela, olagintzan, langintzan (artesanía) nekazaritzan, arrantzan, eta mer- kataritzan zeukaten oiñarritua". Bizi-bearrak berak eratu ditu ogi-bide guztiak, era batera ala bestera. Eiztari eta arrantzalearen ondoren agertuko dira beste langin- tza guztiak ere: artzai eta unai, loiola eta burniola-gizonak, euleak eta errotariak, zapatari eta jostunak.

XV'ean, erdi-aldera, langintza aukeratu ziran: kutxagille, olagizon, kirten- gille, rementero, urtzaille (fundidor), labezai, txaramalgille (jubetero), auspozai (barquinero) edo auspogille, ugalegille (cinturero)... Manuel Urdizibar'ko toberagi- llea zan eta Martin Pz. Alza'ko gabigille (gabi= mazo de herrería)... Tudela eta lruñan, ba ziran ere, espartzugiñ eta zillargiñak, sillagiñ eta "alfageme"ak (barbe- roak= bizarra kentzen zutenak eta odola ateratzen zutenak). Nafarroako Kase- da'n ba zan erriko "mudalafe" a eta onek bertako merkataria batek erabiltzen zitun neurri fatsoak artu eta urka-abeak josi zitun: "las enclavó en la picota". 1599'an, C.R.'k zionez, baziran Nafarroan badaezpadako langintza zatar batzuek (viles) txerrizain, perragille, tabernari, zarraila-gille, errekarero, arakin, errotari, ostalari, larrugin, jostun, zapatari eta arotz. Buruzagi ofizioa bera ere orrelakoa ez ote zan esaten zutenak baziran. 1587'an, urrillean, Martin Arze'kok, agoteen aurkako jui- zio batean agertzen zenez, agoteak beurrak ere badaezpadakoak ziran (viles) euren langintzarekatik "erradak, barrillak eta zorroak egiten zituztelako". Eta "mandoeri illea moztea (motxaillea) eta saskiak egitea" ori ez zan gizaseme bate- ri zegokion langintza, ijitueri baizik.

Gipuzkoa eta Bizkaian, berriz, langintza eta ogi-bide guztiak ziran aintzakotzat artuak. Eta orrela, zapatari bat, "Zapaterito de Deva", izan zan mai-buru Debako Junta Jeneraletan, Korrejidorea falta zalako. (Carlos III'ak, Nafarroan ere aintza- kotzat artzeko agindu zuan larrugin, errementari, jostun eta beste orrelako ofi- zioak).

EIZTARI

Arri-Arotik aurrera, gizon guztientzako bezela, euskaldunentzat ere eizea izan zan ogi-biderik erosoena. Era askotara egiten zuten eizea; baiña, badu bere garrantzi berezia "uxaka-eizea" (caza al ojeo) esan oi dana. Zaldi, zezen, bisonte auntz, basauntz, oreiña eta abar arrapatzeko erabilli oi zuten xistema ori. Gaur bertan ere ezaguna da Euskalerriko zenbait tokietan betizuak, otsoa eta beste piztiak arrapatzeko: bi mendien artean piztiak uxatu eta sakonean dagon "otso- zulora" sartu erazi. Orrelako zuloak badira Gorbean eta Lakozmendi'ko Gibijo errixkan.

Etxalarreko mendi-gaillurretan famatuak dira sareak, usoak arrapatzeko. Nafa- rroan basauntzak eta oreiñak erregearen eizeak ziran; besteentzako debekatuak zeuden. Ala agintzen zuan 1556'eko lege batek. Berberak esaten zenez, eperra arrapatzeko txori-arrapalaria erabilli bear zan: "uña por una, ala por ala". Bi urte beranduago Nafarroako Korteak eun zigorkada zor zitzaion legea austen zuanari. Asko omen ziran lege ori austen zutenak.

Araba'ko "Libro de Decretos" deritzanak onela zion 1647'ko Maiatzaren 7'an: "nekazari eta mekaniko-langintzekoeri ez zaie libre ez eizea eta ez arrantza". Ez- eta Probintziatik kanpoko dieneri ere.

Beste era bateko legeak eman oi zituzten piztieri buruzkoak ziran. Otsoa ill eta ayuntamentuan agertzen duanari sei marabedi eskeintzen dizkio XVI'go Oña- tiko "Ordenanza de Caza y Pesca" k. 1659'an bi tigre arrapatu zituanari sei errial

eman zitzaizkion. 1.674'an amabi errial eman zizkioten Martin Beitia'ri tigre bat arrapatu eta aiuntamentuan agertu zualako. Andik urte mordoxka batera ere (1759'an) "Ordenanza" orrek erakusten duanez, baziran otsoak, artzak eta tigreak Oñatiko mendietan.

Otso nagusi bakoitzeko sei eta otsakume bakoitzetik iru dukat eskeintzen ditu Nafarroako Korteak 1652'an.

Bizkaiko Fueroak bizkaitar guztieri ematen zien eskubideak urdeak eta basauntzak eizean arrapatzeko eta mendiak eurenak dirala-ta ez dedilla iñor eiztari orrerri eragozpenak jartzen ausartu. (Tit. 31,L.1). Iruñako eliz-nagusiko arrizko zut-abe baten kapelean (capitel de una columna) otso eta basurdearen eizeak daude irudietan.

ABELZAIN

Abereak zaintzeko langintza (Artzai eta Unai) Arri-Aroan (Neolitiko = Arri-berri-Aro) ditu bere sustraiak. Zezen eta bei, zaldi eta urde, ardi eta auntzen eziketak arrezkeroakoak ditugu. Larre, belardi eta basoak libreak ziran errienak bait ziran, auzoenak. Artzaiek txabola, eskorta edo sarobe, artegiak, denak eurak erabilliak izan arren, artzaiek, erriarenak dira.

Santa-Kutz, Santa Maria, San Migel, Santa Barbara eta beste zenbait Doneak ba dute birtutea aberea eta artzaiek zaintzeko. Besteorrenbesteko birtutea zeukaten ere elorri-txuriak, lizarrak, urrak (arbola), ardi-beltzak, auntzak, akerrak, "auntzek" (aurrekoen espirituak) eta Basajaunak (Barandiaran).

Ardiek eta auntzek izan zuten garrantzirik aundiena Araba eta Nafarroan. Gipuzkoa eta Bizkaian, berriz, (Lapurdian ere) beiek zuten aundiena. Txerriak ere ba zuan bere tokia etxeetako ekonomian, ez bait zan etxerik urteero txerria ilko ez zuenik, eguneroko urdaia eduki aal izateko.

Idi, mando eta zaldiak lanerako ziran eta merkagintzarako. Nekazariak akuillatzeko ona zer erabaki artu zuten Nafarroako Korteetan: "Idi-parea lanerako zeukateneri, soldaduzka libre."

Lanerako ganaduak bide eta kamifio guztiak bear zituztela aske, agintzen zuan Nafarroako Fueroak.

Nafar artaldeak, alde batetik Bardenesetara jeisten ziran; beste aldetik, berriz, Gaskuñako landeetara, ez bait zan tartean mugarik.

1828'ko Yraillaren 26'an Madrid'eko Gobernuak ona zer agintzen dion Nafarroakoari: Ebro-ibaieko mugak Auñamendira (Pirenee) pasatzeko. Nafarren erantzuna izan zan, baietz baiña kondizio batekin: Pireneetako erriak, mugatik pasatzeko libertade osoa izaten bazuten, emendik ara eta andik onera, belardi, larraina eta uretara (iturrietara) beuren ganaduekin eta nai zuten eran.

Belardiak, larraiñak, urak ez dute jabe bereizirik, danenak bait dira. Ala agintzen zuan Gipuzkoako Fueroak (Tit. 40,C.1). Eta gaiñera au dio:

"Agintzen degu agindu edozeiñ motako abereak, goizetik euren etxetik irten da... gauera iñ, Gipuzkoako belardietan jan dezaketela edozein lurralde eta mendietan... naiz-eta toki oiek esiak izan eta mugarriz-mugatuak, naiz Aiuntamentu, naiz Aide Nagusi, naiz edozeiñ personaren eskutik mugatuak izan..."

Lege onek ez du auntzerentzako balio, auek okerrak egiten dituztelako arbole-tako adar-nagusietan. Beraz, auntzak beuren nagusiaren lurretan bakarrik askatuko dira.

NEKAZARI

Gure arteko Nekazaritza ere Arri-Arokoa degu (Neolitiko). Ala adierazten digute Lumentxa (Lekeitio) leizean arkitutako esku-arrotarria eta Bidarte'ko trikuarrian

abillatutako aitzurra. Aitzetik edo arritik ateratako itzak (aitzur, aiotz (podadera), nabar (golde-aitzo edo muturra) esandakoa argitzen dutela dirudi (Barandiaran).

Nekazaritza Euskalerrri guzian zabaldu zan.

Lekuona Zaarrak (Manuel) dionez, lurraren jabetasuna erritik persona bereizietara Aro onetan pasatzen asi omen zan. Ortik edo, etxearekin batera etxearen izena agertzen zaigu: Perurena, Petrirena, Blastegi (Blas'en etxe), Auspagindeggi (Auspo-egillearen etxe) eta abar.

Lurraren lenengo urratseari "izato" deitzen zaio euskeraz. Lurrak artzen ditun beste lanen izenak, urteko ille bakoitzekin zer-ikusia badute: Azaroa da aziak ereiteko illea edo aroa; Jorrailla, jorra egiteko illa; Uztaila, uzta jasotzeko illa... Erromatarrek emen agertu aurrekoak dira itz auek, noski.

Golde muturra, Kristo jaio auuretik, IV garren gizaldian erabili oi zan gure artean; baita ganaduak goldetik tiraka ere. Laia, berriz, aurreragokoa degu. Goldea baiño zaarragoa, alegia.

Nekazaritza zabaldu zan, artzaintzaren bizkarretik; bien arteko interesak ez bait ziran alkarrekin etortzen; alderantziz, baizik.

Artzaiari belardiak konbeni eta esigabeko lur zabalak; nekazariaren zeregiña, berriz, basoak kendu, lurrak urratu eta esiak ipiñi. Gerora, burruka orretan beste bi lagun sartuko ziran: barkugintza eta olagintza, biak atera oi zuten basotik beuren lanerako bear zituzten gaiak. Batak egur-ikatsa eta besteak barkuen mastak egiteko zura. Bi auentzako basoa sakratua zan, bear bearrezkoa.

Erregeek, erri-billak sortarazteko, lurrak ematen zizkieten, erriko lurrak, nekazariaren irabazian urratseko. Puente La Reina erriko semeeri onela die Erregeak 1122'an: "concedo vobis et mando quod laboretis terra erma ubi melius potestis in totas partes, in quantum potueritis ire et redire in uno die" zueri ematen dizuet eskubidea eta agindua lurrak urratu eta lantzeko, edozein tokitan, alde zuten geienak, egun berean joan eta etorri egiteko neurrian.

Gipuzkoako Fuegoak onela dio (Tit. 38): ez dedilla ganadurik sartu ez maaztegiatan, ez landaretegiatan, ez baratzetan, ezta ereindako soroetan ere". Estella-koak, berriz, zorpe gogorretan jartzen du maazti eta baratzetan sartzen dan ganaduaren nagusia.

XVI'garren aizken-aldean onela idazten du Enrike Cock jaunak: Los Arcos, Viana eta Lerin'go lurraldeetan garia eta ardoa merke daude, emendik kanpora bialtzea debekatua dagolako. Bitartean, Bermeo'ko agintzariek, milla gari-"caices" (neurria da) Andaluzi eta Frantziako portuetatik ekar aal izateko baimena eskatzen dute. Bilbok Baionari eun milla dukaten gariak erosten zizkion urteero. Nafarro osoak ori bazekin eta ondo iruditzen ez. Orregaitik Korteeri esaten diete nafarrak (1632) Nafarroak bialdu ditezket a euskal probintzileri 50.000 dukaten gariak... Gezurra baldin badirudi ere, orduan errezagoa zan Andaluzi, Frantzi eta Europako Ifar-aldeetik Euskalerrira garia ekartzea Nafarro eta Kastillatik baiño.

Ardoakin ere orenbeste gerta oi zan. XVI'garren eunkirarte Gipuzkoak eta Bizkaiak sagardo eta txakoliñakin naikoa zuten, ardoa ekartzea debekatua zego-lako. Ardoa libratu zanean, Bizkaiak Ribadabia'ra jo zuan ardo gaillegoaren billa itxaso-z; gerora, berriz, lurrez Errioxara. Gipuzkoak beti Nafarrora. Larramendik zio-nez, burnitan irabazitakoa ardotan gastatzen omen zuten giputxak.

Markiña erriko Araudiak (1637-1-9'an) erritareri auxe eskatzen die: ortu bat edukitzeko eta iñoren baratzan kalterik ez egiteko.

OLAGIZON

Badirudi beranduago agertzen dala gure artean olagizona artzaia eta nekazari baiño. Alaz ere, bi auek ez dute ainbeste garrantzirik. Fausto Arozenak dionez, olagizonari aundikieri baiño abantaila eta eskubide geiago ematen zion legeak gure errietan. Langintza guzieren artean olagintza a aundiki.

Burni-olak oso dira ugariak Gizpuzkoan bezela Bizkaian ere. Baita Nafarro eta Arabak ifar-aldetik dituzten ibarretan. Lapurdi eta Zuberoan, berriz, eskasak, Olentzako burni-meatzak gertu izatea zan bat eta basoak inguruan beste bat. Biak bear; bearrezkoena, baso oparo bat; orregaitik baso ingumarietan egon oi ziran burni-olak...

Fausto Elhuyart jankitsuak 1783'an idatzi zun Somorrostro'ko meatzak nola ateratzen ziran. Artarako 3,4 edo 5 gizaseme alkartzen ziran; batzuek meatza urratzeko eta besteak kanpora ateratzeko. Alditan, meatzaren jabeak ziran guztiak alditan, berriz, batzuek jabeak eta besteak langille utsak.

Urtutze-lanak eta burni-lantzeak oso ziran ximpleak. Labeak metro bat zaba-lean zuan; bertan meatza apurtuta bustiña eta karekin naastuta, eta egur-ikatsa tarteka zerrenda edo apaletan: ikatsa lenengo, meatza ondoren; ikatsa berriro... Auntzaren larruekin egindago auspoa putzaka, aizea ematen.

Gure errietan bakoitzak etxerako bear zuan egurra "egurtzetatik" aterako zuan bakarrik; baiña, olagizonak lanerako bear zuan egurra edozein egurretik eta nolanaiko arboletik atera ezakean, Oleen Fueroak agintzen zuanez. Lege orrek ematen dio olagizonari eskubide guztiak etxeak eta olak erailtzeko, tokiz aldatzeko beuren gogoaren neurrian, zingirak eta aldaparoak nai zuan neurrian gora jasotzeko. Petxarik ez dio ezarriko gaiñean, merkatu librean eskeiñiko dizkio eta abar. Ainbeste abantaila eta eskubideekin, aizkenerako aiuntamentuak asarre burni-oletako gizonekin.

Burni-meak danenak eta danentzako dira bai Bizkaian eta bai Gipuzkoan. Bi sarde eta bien artean iru makilla jartzea zan burni-meatzak lantzen asitako seiña-lea, Mutilo eta Zerañ'en. Enkartaciones'etan, berriz, lanaren eskubidea pikatxoa edo atxurra sartuta agertzen zan. Lana edozein alderdira jo zezaken, gora edo bera, ezkerrera edo eskubira; baiña, besteen lanak errespetatuz. Langille bakoitzak amalautik amaseira kintal-"macho", atera oi zitun. 208 libra zitun kintal-"macho" orrek.

1528'an Bizkaiko Fueroak, 28'garren Tituloan, lau lege oso ditu oletako lan eta ekonomiari buruzkoak.

Bazuten olagizonek beurentzako Alkate bereizi bat. Oneri zegokion olagizonen arteko korapillo eta prolemak ezagutu eta erabakitzea. Neurritik irten ziran alkate auek "zuzentasunaren makilla" (vara de justicia) eramaten asi ziranean. Orrelakorik ez egiteko agintzen die Fuero orrek berberak.

Ainbeste abantaila eta eskubideekin protesta bizia sortu zan. Artzaiek eta nekazariak alde batetik; aiuntamentuek bestetik. 1412'an Segurako Hospitalean izan zuten danen arteko batzarra. Ez alperrik. Gauzak gelditu ziran asieran zeuden bezelatsu. Nekazariak euren baratza eta soroak lantzeko eskubide bazuten, arbolak aldatu eta arboletatik egurra eramateko, ere bai; baiña zura burni-olentzako izango zan gerora ere. Olagizonen arrazoia beti izaten zan berdiña: gu etorri giñan onera lenengoz; ondoren sortu zan emen erria. Onen antzeko eztabaida batean Juan Bergara'kok zionez, bere aurrekoeri entzunda zeukan, Legazpia olagizonek sortu zutela; jentillen garaian ere bazirala olagizonak Legazpian eta burni-oletan burnia, kristauek izan baiño leen, egiten zala. Oraintsu artean egazpiko olak "jentil-olak" deitzen omen ziran eta olagizonen etxeak "jentil-etxe".

Oiartzun'go Kontsejuak arpegia eman zien olagizoneri. Arrazoia betikoa: erriko mendietatik arbolak ebagi eta eramaten zituztela ez baimen eta ez ordaiñ. Erantzuna ere betikoa: Erria eta Kontsejua sortu baiño leen emen giñan gu; eta gaiñera, badegu Kastillako Erregeak emandako Fueroa ere; Ola-fueroa, alegia.

Euskal Fueroa berbera ere, oleen alde da: "Olak puskatu edo auspoak oletan zulatzen dituzteneri, eriotza zorretan". (Bizkaiko Fueroa: Tit. 34,L.19) Gipuzkoakoa ere (Tit.' 39, Cap. 1): "burni-olak erre... auspoak ebagiten duanari eriotza..."

Gremio-antolamentuak burni-ola bakoitzeko gizon auek aitazen ditu: buru bezela **iellea**, beste lau edo bost ola-gizon laguntzaille; bi **urtzaille** (fundidores) eta **gatzamaille** bat (piche).

IKASKIÑA

Mendiak zeuden pagoz eta aritez. Zugaitz auek bearrezkoak ziran olentzako, eurakin egiten bait zan egur-ikatsa. Ikaskiñen lana zan egur-ikatsa egitea.

Burni-olen Fuegoak olagizona eta ikaskiña, biak naasten ditu; biak bat zirelako. Ikaskiña olagizonekin batera bizi zan. Lan bakar baten, bi aurpegi. Burnia lortzeko meatza ekarri bear; meatza urtzeko sua bear egur-ikatsez; burnia lortzeko labeetatik ateratako agoia landu bear... Gerora beriziko dira eginkizun bakoitza: burni-lantze, meatz-karreatze, ikats-egite, burni-era maille eta abar.

Olagizonek erosten zituzten basoak ikats egiteko; edo ikats erosteko dirua korrituan billatu ere. Oletan erretzen zan ikats-egurra neurrigabekoa zan. (1514'an, Oiartzun'go erriaren esi-barruan, 27.000 ikats-karga erre ziran bertako oleetan. Ikats-karga bat lortzeko lau egur-karga bear ziran. Beraz, 108.000 egur-karga erri bakar batean urtebetean). Gerora, zenbait errietako Kontsejuen inbidiz jotako politika zikiñak, arbolak mendian aldatzea debekatuko du, burni-oleen ondamendia billatu nairik. Orrelako joka-bidez itto ziran ola asko.

Alaz ere, gure mendietan beti izan dira baso oparoak; beuretatik sortu izan da beti etxeetan eta egur-ikatsa egiteko bear ziran egurrak, baita etxea eta barkuak egiteko zura ere.

1262'en Alfonso X El Sabio erregeak Mondragoeri emandako eskubideen artean bat zan ikatsa egiteko egurra.

Iñork mendirik erosten bazun, egurra burni-olentzako bear zuan izan, naiz eta ordaiñak kobratu. Ala agintzen zuan Bizkaiko Fuegoak. Olagizona bazan eroslea, bera ere beste olagizoneri ematea beartuta zegoan, ordaiñak artuta. Norbaitek bereak ziran mendiak mugatuta bazitun, orduan libre gelditzen zan egurra emateko edo ukatzeko.

Mendietan ganaduek egiten zituzten kalteak neurtzeko, ikaskiñak ziran aukeratuak. Kaltearen neurria askotan ikats-gargetan neurtzen zan eta ez dirutan.

Ikats -zorroak burni-oletan erabiltzen ziranen neurrikoak bear zuten; lurralde bakoitzean aspalditik usarioa zan neurrian.

Erri guzietako Kontsejuak izaten zuten arbolak aldatzeko ardura. Bazituzten iru arrazoi auek gutxienez: eskurrak ganaduentzat, egurra eta zura barkugintza eta burnigintzarako.

Euskalerriko zugaitzik ugariena aritza zan. Onen ondoren zetorren pagoa. Pagoaren atzetik sagarra, arana eta gorostia. Piñu, izai (abeto) eta arkazia gutxi zegoan gure mendietan. Fruta-arboletatik zaarrena "urra" dala dirudi. Itz ortatik bait datozte ezk-urra eta intxa-urra. Gaiztaña ere berez sortzen dan zugaitza da gure inguruan. Ugaria ziran fruta-zugaitzak. Ugarienak sagarra, urdara eta intxaurra. (García de Cortazar).

ERROTARIA

Olak asko baziran, errotak geiago. Azpeitiko ingumarian 8 ola eta 16 errota zeuden. Zenbait ola zaarretan errotak eraiki ziran eta alderantziz erebai: errota zaarretan ola berriak. Errietako berri ematen dituzten idaztietan onelako au irakurtzen degu sarri: iriña eioteko errota bat dago lengo ola zaareren orde. Errotari, badaezpadako ofizio zan.

Nafarroako Korteak, 1766'an, orren antzeko ofizioa zutenen gurasoen semerik ez dute nai ez mediku, ez botikario eta ez albaiterotako. Orregaitik, 1784'an

Mediku Elkarteak pleita ematen dio Jabier Lizasoin'goari arakin baten semea izanik, mediku ikasten ari zalakoz.

Aize-errotaen arrastoak badira; alaz ere, emengo errotak erreka baztarretan zeuden eta urakin ibiltzen ziran. Erreka oien neurria artzeko errotak eta olak erabiltzen ziran neurri bezela. Ala adio idazti batek: "Mendaro'n ura dago naikoa, Kilimon errekan, bi ola eta bi errota erabiltzeko..."

Erri bakoitzak bere ondasunak zitun. Oien artean aberatsenetakoak, errotak. Auek izaten ziran maiz Erregeek erri-billeri ematen zizkien doaiak: "dono molendinos". Baiña, batzuetan Erregeen idaztiak beste erantsi au ekarri oi zuten: iriña geure errotetan eio bear da eta ogia geure labeetan erre. Beste era batekoa da Erregeak Donostiari egiten dion doa: "dono molendinos liberos", bearkizunik gabeko errotak, alegia. (Donostiako Fueroa I,6).

Lazkano'n, 1644'an erregearen errotara ez baiño Arramendi'ko alargunaren Yribe'ko errotara joango dira beuren gogoz "eta betirako". Baiña, 1761,go urtean, Irailla 30, Imaz-berriko etxeakoandreak bere alaba Josefa, Ataun'go plazan zegoen errotara bialduko du garia eioteran...

Nafarroan, Fueroen aizkenetan, gari-merkatua librea zan erreinoaren barruan. Prezioa, Iruña eta Estella'n egiten zuna, bear zuan izan beste errientzako ere.

Gipuzkoan, berriz, Tolosa'ko azokan egiten zuan neurria, danentzako.

Baiona'ko portuaren ateak irikita zeuden kanpotik zetorren garirako; baiña, beñ barruan garia, atea itxitzen ziran, beurentzako bear zutelako. Baionak, errotak zitun bira guztian, arri-esietatik at (murrailletatik kanpo). Bakoitzak bere errotan eiutzen zuan garia.

"Errotari ondamendia dakarkiona... il bedi "dio Bizkaiko Fueroak (Tit. 34, L.19).

Garai bateko burniola eta iriñ-errota gerora tabako-errota biurtuko dira. Tabakoa negozio ederra izan zan une batean; denbora gutxirako, baiña. Nola gertatu zan? Bizkai eta Gipuzkoan tabakoa libre zegoen; Kastillan, berriz, katigu. Lapurdi osoan, batez ere Baiona eta Doniane Loitzun inguruan, tabako-ola asko zegoen. Giputxek Lapurdin erositako tabakoa, kontrabandoz Kastillan sartu. 1687'an Bizkaiko Korrejidoreak egindako azterketa baten bitartez ona zer dakigun: ola eta errota asko tabako-ola biurtu zirala.

ELTZEGILLE-BUZTINLARI

Loi-ola edo buztin-ola da eltzegilleen ola. Eltzegilleari "ollero" ere esan oi zaio gure artean. Olleroak, ieltzeroak eta eulsak erri txikienetan ere izaten ziran: Bilbao, Amorebieta, Durango, Munguia, Orduña, Abadiano, Apatamonasterio, Elosua, Amezaga, Salbatierra, Narbaja, Galarreta, Ullibarri de Olleros, eta Barazar bidean dago "Ollerías" izenako erria. Geuk ezagutu genduan gure aurtzaroen Lazkano'ko errian "olleroa". Tafalla'ko loi-ola gaurdaiño eldu zaigu.

Loi-ola bakoitzean langille batzuek izan oi ziran. Euskalerrri osoan alkar jota, mordoixka bat egiten zuten. Ez gutxi.

Lanerako bear zuten buztiña edonun arkitzen zan. Azalean arkitu ere. Alaz ere, Durangon badaude bost metroko zuloak. Lanerako, oiñakin erabiltzen zan "erroberie" edo tomoa.

Loi-ola bakoitzak zuan bere labea. Errekiñ onena otea zan. Merkeena ere bai. Zenbait tokietan, ego aldean batez ere, olibo-adarrak, mats-aienak, erromeroa eta abar: lekuan lekukoa. "Oteeri su ematen diona... sei urte erritik kanpora". (Gipuzkoako Fueroa: T.38,C.6). Labe-aldi bakoitza 20 ordukoa izan oi zan gutxi gorabera. Batzuen oitura zan erre-aldi bakoitza amaitzean "festa-bazkari" bat egitea. Ontzien salmenta eurak egiten zuten, erriz-erri, mando-gurdietan. Ala-moduzkoak ugari ikusi oi ditugu udaran Kastillatik etorritako eltezez eta botijoz betetako mandoak.

Buztin-lurrak errienak ziran eta buztina ateratzearren ez zan ezer ordaindu bear iñori. (Lumbier) (Enciclopedia del País Vasco).

ARRANTZALE

Arkaitz zuloetan bizi zanetik asi zan euskalduna arrantzan. Arpoiak, arrantzarako tresnak, leizeetan agertzen zaizkigu; bai arrai-ezurak ere. Altxerri kobako ormeetan xixilkatu eta marraztun agertzen dira zenbait animalien irudiak. Euren artean izoki bat, urraburu bat eta bi arrondo-latz, araiñen artetik. Leize-atarietan, berriz, molusko-azalak daude ugari; ostrarenak, batez ere. Esnea egurrezko kaituetan egosteko, arri borobillak sutan berotu eta esnetan sartu. (Ba da amar milla urte ori euskaldunek egiten zutela). Orixe berbera egin oi zuten marraskillo edo itxas-karakolen aragia jan aal izateko.

Arrantza erreka, ibai eta kostaldean egiñ oi zuten. Geroago, berriz itxasoko gertuetako kaletan. Azkenik, itxaso aundietan. Gure Erria, batez ere, mendiko aragitik bizi zan; baiña, apurka-apurka itsas-ontziak sortu ziran; baita ugaritu ere. Gure Fueroak esango digu Baiona'tik asi eta Matxitxakoraiño, baztar guztietan zeudela barkugintzarako olak.

Dudarik gabe, bale-arrantza izan zan gure Erriaren aberastasunik oparoenetako bat. Ondarrabi, Pasaia, Donosti, Getari, Deba, Mutriku, Ondarroa, Lekeitio, Bermeo, Doniane Loitzun, Ziburu, Miarritze eta Baionak badute arrantza onen berri. Baialean ondoren joanda arkitu zituzten Ifar-aldeko itxasoak eta lurrak, Terranoba, Kanada, Groenlandia eta abar. Eta, bertan, bakaillaua itxaso-eztali. Joan de Espilla debarraren garaian, (1556) amar millatik ogei millara gizonezko irten oi zuten Terranobako arrantzara 200 barkuetan. Egun bakar batean (1625-Urrillak 15), Terranobako arrantza berutz asita zegoalarik, Pasaiaiko portuan 41 ontzi zeuden 295 txalupa eta 1475 gizaseme barruan zituztela. ("Euskalerrria eta Arrantza").

1670'an, onela dio gure Terranobako arrantzaleeri buruz Nicolas Denys jaunak: "Euskaldunak itxasoratzen diranean errantzarako, datorrena datorrela, lanari utsiko diote, eta euriagatik besteak arrantza uzten dutenean, euskaldunek ez. Era orretara, besteak txalupa-erdi bat betetzerako, auek osoa betetzea dute. Gero, sorgiñak dirala esango dute euragatik; baiña, bekaizkeria eta inbiria besterik ez da."

Doniane Loitzun eta Ziburuk 80 barku eta 3.000 gizon zituzten bien arteko kaiean. "Atxotar" sendia bada kai oietan. Urteetan zear famili orren lana auxe izan da: denboralak eraginda gaizki zebiltzen arrantzaleeri laguntzea. Pireneetako Pake-garaian (1659) 12.000 milla biztanle zitun Doniane Loitzunek eta euskaldun kostaldeko porturik aundiena zan.

1636'go Urrillaren 24'an, Terranobatik zetozten bale-koipez betetako 14 ontzi, Doniane eta Sokoan sartuta, bertatik arrapatu zituzten egoaldeko euskaldunek. Franzisko Irarrazabal zan buruzagi eta giputx-mordo ederra tartean. Beste 40 pinaza ere bai, eun txalupa barruan zituztela.

1691'an Frantzirako muga itxita dago. Iruña protesta bizian da Erregearen ordekoaren aurrean, arraiñ fresko guzia Baiona eta Doniane Loitzunetik ekartzen bait zan urira. Ordez, Donostiatik ekarri eziñ.

Utrech'eko Itunaren (1713) ondoren frantziak Akadia, Kanada eta Terranoba galtzen ditu inglesen probetxuan. Orrek kalteak ekarri zizkien Lapurdiko arrantzaleeri eta sardiñatan asi bear. Arrantza, beruntz.

XVI eunkiaren aizken alderako arraiñak eta oraingoak berdiñak ziran: "Errekeetan barbuak, amorraiñak, aingirak, izokiak (salmón)...(¿falta algo en el original?)... neguan legatza eta itxas-aingira geiago... mero batzuek...

Arrantza egiteko tertzak, sareak, amuak erabilli oi dira. Pinaza edo barku bakoitzean amar edo amabi gizon dijoaz; txalupetan, berriz, kostatik gertu ibiltzeko, iru, lau edo bost gizon: "arrantzale bakoitzak darama bere jatekoa; ala ez danean, patrioandik jaten du, gero alojeratik ordaintzeko."

Arraiña Euskalerriko baztar guzietara zabalduko da. Olite'ko erregeen jauregira arraiñak Iruñatik Gallart jaunak eraman oi ditu. 1412'an, Gabon egunean, sei dozena-sardiña, amorrai batzuek eta irurogeita lau bixigu eraman zitun...

Aro-Erdian, Bidasoako erriek izokiaren petxa ordaintzen zuten. Zuberoako bail-larakoak erditzeko zeuden amar bei eta bederatzi izoki. Urdax'eko Monasterioak Leire'koari bi izoki aundi eskeintzen dizkio lagunarteko seiñale bezela.

Izokiaren prezioa, zillar-erreal bat librako, izan oi zan: egun bateko ostatuaren prezioa.

Donostia'ko Kofradiak arraiñetik atera oi zuan, Gazteluaren ondoan ipintzen zuten argia ordaintzeko. Porturako bidean erakusteko jarri oi zan argi ori.

Oiartzun'go Araudiak dionez, edozeiñek jarri leioke prezioa arraiñari.

Arrinda, Anes eta Donato

